

Dariusz Magier

ORCID: 0000-0001-9367-7448

Uniwersytet w Siedlcach

Archiwum Państwowe w Siedlcach

Transcendencja archiwalnego uniwersum. Pytania o metafizykę w archiwistyce

Transcendence of the archival universe. Questions about metaphysics in archival science

SŁOWA KLUCZOWE: archiwistyka, archiwum, duchowość, emocje, transcendencja
KEY WORDS: archival science, archive, spirituality, emotions, transcendence

ABSTRAKT: Każde uniwersum potrzebuje sfery transcendencji, która utrzymuje świat w niezbędnej równowadze. W archiwistyce metafizyka sięga do źródeł, do narodzin archiwium w wyniku selekcji archiwalnej. Postępowanie z nim wymaga zatem odpowiedniej dozy duchowości, która towarzyszy życiu archiwium. W tym kontekście archiwa stają się świątyniami pamięci, a ich kustosze – kapłanami obcującymi z archiwaliami pełniącymi rolę świętych artefaktów zawierających bezcenne treści. Jako ludzie przywracający porządek świata stworzonego przez Stwórcę stoją na pierwszej linii walki z siłami chaosu i rozkładu. Rozważania autora stanowią próbę odpowiedzi na pytania: Czy w sferze archiwalnej możemy mówić o jakimś istnieniu poza granicami ludzkiego poznania? Jak tę duchowość opisać, skoro nie można jej poznać? Co z tego wynika dla archiwistyki?

ABSTRACT: Every universe needs a realm of transcendence that maintains the world in the necessary balance. In archival science, metaphysics reaches back to the sources, to the birth of the archive as a result of archival selection. Dealing with it therefore requires an appropriate dose of spirituality accompanying the life of the archive. In this context, archives become temples of memory, and their custodians are priests who interact with archives acting as sacred artefacts containing priceless content. As people restoring order to the world of the Creator, they stand on the front line in the fight against the forces of chaos and decay. The author's considerations attempt to answer the following questions: In the archival realm, can we talk about existence beyond the limits of human cognition? How can this spirituality be described if it cannot be known? What does this mean for archival science?

Zagadnienia duchowości, teologii, transcendencji czy eschatologii już dawno wyszły poza ramy stricte religijne. Zajmują się nimi dziś różne dyscypliny naukowe, doszukując się duchowości w sferach dotychczas pomijanych, bo były oczywiste dla zanurzonych w *sacrum* ludzi. Pierwotnie duchowość dotyczyła relacji z Bogiem (Istotą Wyższą). Sekularyzacja życia w ciągu ostatnich stuleci stopniowo oddzielała człowieka od Boga, pozostawiając pustkę w ludzkim postrzeganiu pozazmysłowym. Zmusza go ona do duchowości pozbawionej relacji z Istotą Wyższą. O ile pierwszy rodzaj duchowości jest oczywisty – to forma odpowiedzi człowieka na wezwanie Boga¹, druga jest problematyczna i niejednoznaczna. Dlatego jedna z bardziej przekonujących definicji mówi, że duchowość niezwiązana z kontaktem z Bożą rzeczywistością to rozpaczliwe poszukiwanie sensu egzystencji. Jak pisałem we wstępie do książki *O sens w archiwistyce*,

archiwista jest człowiekiem dążącym do przywracania harmonii archiwaliów, którą pierwotnie nadał im (S)twórca. [...] Rekonstruując porządek tego świata w procesie opracowania, naśladuje akt kreacji, wzorując się na – gorzej lub lepiej zachowanej – doskonałej matrycy².

Nie jest to żadne odkrycie, bo w tym kierunku również zmierzają badający zjawisko przedstawiciele nauk społecznych³. Ich spostrzeżeniom o lawinowym wzroście zainteresowania pozareligijną duchowością w XXI w. towarzyszą próby jej opisanie i wymiarowania⁴. Nie miejsce tu na szersze opisywanie tego nurtu działalności naukowej psychologów czy socjologów. Uważam za oczywiste, że ten rodzaj duchowości to pewien substytut, uczucie fantomowe po amputowanej relacji, którą człowiek próbuje czymś zastąpić. W niniejszej miniaturze chciałbym spróbować odpowiedzieć na pytanie: Czy w sferze archiwalnej możemy mówić o jakimś istnieniu poza

¹ David G. Benner, *Toward a psychology of spirituality: Implications for personality and psychotherapy*, "Journal of Psychology and Christianity" 1989, nr 5, s. 19–30.

² Dariusz Magier, *O sens w archiwistyce*, Lublin 2022, s. 7.

³ Derek Doyle, *Have we looked beyond the physical and psychosocial?* "Journal of Pain and Symptom Management" 1992, nr 7, s. 302–311.

⁴ Jarosław Piotrowski, Katarzyna Skrzypińska, Magdalena Żemojtel-Piotrowska, *Skala transcendencji duchowej. Konstrukcja i walidacja*, „Roczniki Psychologiczne” 2013, t. 16, nr 3, s. 452.

granicami ludzkiego poznania? Odpowiedź twierdząca jest warunkiem do zadania dwóch kolejnych pytań: Jak tę duchowość opisać, skoro nie można jej poznać? oraz Co z tego wynika dla archiwistyki?

Duchowość archiwalna jako część relacji człowieka z Bogiem wpływała z przekonania wyznawanego powszechnie przez pokolenia historyków aż do czasów najnowszych, że to On jest panem czasu i historii. W tym rozumieniu oczywista była konstatacja Mikołaja Bierdiajewa, że proces historyczny polega na walce z irracjonalnością, chaosem, a rolą historyka jest rekonstruowanie jego sensu⁵.

Archiwista, którym jest tak postrzegający rzeczywistość człowiek, widzi naukę o archiwach w kontekście ustanawiania tożsamości między człowiekiem i historią. Rzeczywistość archiwalna nie będzie dla niego jedynie materią dokumentów, które trzeba odpowiednio ułożyć i opisać na różnych poziomach, posiłkując się takim czy innym bezdusznym standardem. Będzie pewną duchową aktywnością, wynikiem określonego stosunku duchowego do tego co archiwalne. Metafizyka archiwalna w tym kontekście jest kluczem do zaistnienia archiwistyki, gdyż stanowi warunek pojawienia się materiału archiwalnego. Cóż bowiem oznacza ustawowy zapis, że jest nim dokument zawierający informację o wartości historycznej? Któryż dokument (w rozumieniu potocznym) takiej informacji nie zawiera?! Wzór na jego zaistnienie to dopiero suma $d + s$ (*documentum plus spiritus*), gdzie składnikami są dokument (nośnik i zapis) oraz duch (pamięć historyczna i refleksja metodyczna zanurzona w przekonaniu, że człowiek nie jest panem dziejów). W ten sposób u źródeł nauki archiwalnej tkwi element metafizyczny, należący do sfery *sacrum*, który poprzez połączenie z materią (*profanum* fizyczności dokumentu) daje efekt transmutacji zwykłego zapisu informacji w archiwium. To czyni archiwistę alchemikiem, który powyższy proces powtarza każdorazowo nie tylko podczas selekcji dokumentacji, ale także opracowania archiwaliów. Dlatego w wierszu *W Archiwum* Jan Riabinin napisze:

[...] Bóg wybrańcom daje archiwisty szaty,
By wskrzeszali pilnie zapomniane lata,
Sercem się wczuwali w swoich przodków trudy,
W ich bolenia, smutki, troski i ułudy⁶.

⁵ Mikołaj Bierdiajew, *Sens historii. Filozofia losu człowieka*, Kęty 2002, s. 9, 18–19.

⁶ Dariusz Magier, *Archiwistyka Jana Riabinina*, „Historia i Świat” 2012, nr 2, s. 171.

Obdarzony prawosławną wrażliwością lubelski międzywojenny archiwariusz nie miał wątpliwości, że zawód archiwisty to powołanie dane od Stwórcy, które człowiek realizuje na ziemi na styku świata realnego i duchowego. W takim ujęciu nawet materia archiwaliów, jak już wcześniej wspomniano – mająca jednak transcendentny pierwiastek u źródeł swego stworzenia, przynależy do sfery duchowej. Jak zauważał Riabinin: „Wrażliwie wczuwając się i wsłuchując w utajone w rękopisach głosy, wstępujemy jakby w bezpośrednie obcowanie z naszymi przodkami i otrzymujemy dla duszy naszej pełną gamę prawdziwych uniesień i wzruszeń”⁷. W tym kontekście dopiero widać, że – jak już zdarzyło mi się zauważyć – nie ma „przeszłości i aktualnie istniejącego świata archiwistyki, lecz ponadczasowa idea archiwalna przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, stanowiąca jeden świat wszecharchiwalny”⁸. A więc uniwersum różnych rzeczywistości trwających w jednym czasie. W ludziach i w przedmiotach. To twierdząca odpowiedź na pierwsze z zadanych pytań. Daje mi to prawo przejścia do kolejnych.

Archiwalia jako uduchowiona materia zyskuje wymiar eschatologiczny – ostateczne przeznaczenie. Na wykładach zdarzało mi się wykorzystywać parareligijne porównania do zobrazowania życia dokumentu: jego bytu doczesnego w kancelarii, selekcji archiwalnej jako swoistego sądu ostatecznego, brakowania jako wiecznego zatracenia i przekazania do archiwum historycznego jako alegorii wiecznego życia. Materiał archiwalny w tym kontekście stanowi kanoniczny, oficjalnie zatwierdzony zapis dziejów, do którego odwołanie się uprawdopodobnia prozę historyczną. Jako takiemu należy mu się zatem specjalne traktowanie pod względem warunków przechowywania i użytkowania. Mają archiwalia swoich wyznawców i swoje świątynie w postaci archiwów historycznych, w których w rolę kapłanów wcielają się archiwiści wykonujący swoje tajemne, niezrozumiałe dla osób spoza profesji rytuały⁹. Świątynie składają się z części wydzielonych dla wyznawców w celu obcowania z *sacrum*, są nimi pracownie naukowe

⁷ Krystyna Gawarecka, *Jan Riabinin – kustosz Archiwum Państwowego w Lublinie w 16. rocznicę zgonu*, „Archeion” 1958, t. 29, s. 212.

⁸ Dariusz Magier, *Czas archiwozofii*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne. Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*, red. Waldemar Chorążyczewski, Agnieszka Rosa, Toruń 2011, s. 18.

⁹ Eric Ketelaar, *Archival temples, archival prisons: Modes of power and protection*, „Archival Science” 2022, nr 2, s. 221–238.

(czytelnie), oraz dostępnych tylko dla kapłanów-archiwistów magazynów. Obiekty te powinny zatem już w warstwie wizualnej odpowiednio do kontaktu z archiwaliem nastrojać i wprowadzać w atmosferę. Być swoistymi świątyniami. Dobrze oddaje to wystawa ukazująca, w jaki sposób historia oraz przechowywane w nim archiwalia wpłynęły na architekturę gmachu Archiwów Narodowych USA w Waszyngtonie¹⁰.

Archiwistyka może (i od lat to robi) opisywać strefy *sacrum* i *profanum*, przybierając pozę metodyki archiwalnej. Dobry archiwista zadaje sobie pytanie: jak wyobrażam sobie proces historyczny, a następnie dostosowuje pragmatykę działania do tego wyobrażenia. Dobry archiwista, czyli rozwijający swoje rzemiosło równoległe ze świadomością, że historia, na gruncie której funkcjonuje, ma jakiś sens¹¹. Bo tylko wtedy sens będzie miała archiwistyka. Dobry archiwista, czyli taki, który zrozumie i potrafi zastosować w praktyce podstawowe zasady archiwalne, które kiedyś dla żartu sformułowałem w oparciu na wzorze *Trzech Praw Robotyki* Isaaca Asimova¹². Wreszcie dobry archiwista, czyli taki, który jest zaawansowany w pokonaniu trzech kroków stanowiących etapy wewnętrznego rozwoju, a zarazem archiwalnego wtajemniczenia: kroku zrozumienia, kroku nazwania, kroku zrealizowania. „Jeśli archiwista je zrozumie, będzie mógł procesy, które zachodzą wewnątrz archiwalnych światów, nazywać”¹³. Będzie mógł opisać transcendentność archiwalnego uniwersum.

Profanum i *sacrum* przejawiają się na wielu poziomach funkcjonowania archiwów. Mogą być one z jednej strony odartymi z duchowości urzędami wiary publicznej, ale z drugiej placówkami naukowymi, które dzięki przechowywaniu zapisów informacji o wartości historycznej stanowią swoiste repozytoria pamięci. Jako takie tworzą podstawę do budowania tożsamości. Można je wówczas określić mianem transcendentnych instytucji pamięci

¹⁰ *The National Archives Building: Temple to our History*, <https://www.archives.gov/about/history/building.html> (odczyt: 1.11.2022); *A History of the National Archives Building, Washington, DC*, <https://www.archives.gov/about/history/building.html> (odczyt: 1.11.2022).

¹¹ M. Bierdiajew, *Sens historii...*, s. 35.

¹² Dariusz Magier, *Trzy Prawa Archiwistyki à la Isaac Asimov*, 4.11.2021, <http://archiwozofia.com/single-post/trzy-prawa-archiwistyki-a-la-isaac-asimov> (odczyt: 31.10.2022).

¹³ D. Magier, *O sens...*, s. 8.

i tożsamości. Mogą kolejny raz w dziejach stać się swoistymi klasztorami zachowującymi pamięć i tożsamość dla następnych pokoleń¹⁴.

Co wynika z dostrzeżenia pierwiastka metafizyki w archiwistyce? Wyobraźmy sobie świat archiwisty jako otaczającą go rzeczywistość zapisów informacji. Wszystko tu jest informacją. W przypadku cyfrowego uniwersum jest to wyobrażenie łatwiejsze, można się tu podeprzeć popkulturowym filmem *Matrix* z 1999 r., w którym fałszywą cyfrową rzeczywistość symbolizował zielony kod japońskich znaków programu komputerowego. Jednakże forma zapisu (cyfrowa czy analogowa) nie jest przecież najistotniejsza. Najważniejsza jest informacja. Współczesny archiwista jest w niej zanurzony. Wielokrotnie przytłacza go ona nie tyle trudnością odczytu czy opisu (wyposażony jest przecież w odpowiednie narzędzia), ale masowością. Szumem. Pomieszczeniem informacji istotnych i zupełnie nieważnych. Metafizyka, czyli pozostająca poza *szkiełkiem i okiem* archiwalnego klasztoru, poprzez inny, duchowy sposób patrzenia na przeszły świat pozwala na efektywniejsze jego interpretowanie. Tym samym na skuteczną selekcję dokumentacji i pozostawienie dla badaczy reprezentacji informacji najbardziej zbliżonej do przeszłej rzeczywistości. Do prawdy.

Transcendencja jest i powinna pozostać niezbędną częścią archiwalnego uniwersum. Sferą *sacrum*, której potrzebuje świat, by utrzymać się w równowadze. Potrzebuje strefy świętej, wewnętrznej, chronionej przed profanami, którzy jej nie rozumieją i nie potrafią uszanować, przez co gotowi zdeptać ją nogami w czasie jakiejś kolejnej odsłony *nocy w archiwum czy drzwi otwartych*. Potrzebuje metafizyki dla kształtowania kolejnych pokoleń archiwistów, bo tylko ona w realiach usytuowania strukturalnego i finansowego zawodu na drabinie hierarchii społecznej potrafi doń przyciągnąć i zatrzymać nowych adeptów.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

Benner David G.: *Toward a psychology of spirituality: Implications for personality and psychotherapy*. "Journal of Psychology and Christianity" 1989, nr 5, s. 19–30.

¹⁴ Dariusz Magier, *Klasztor św. Leibowitza, czyli archiwum jako centrum lokalnego uniwersum pamięci/ Miemoratiwnyje landszafty małych miasteczek Rosji i Polski*, red. Lúdmila Nikolaevna Mazur, Dariusz Magier, Jekaterynburg 2022, s. 209–214.

- Bierdajew Mikołaj: *Sens historii. Filozofia losu człowieka*. Kęty: Wydawnictwo Antyk, 2002.
- Doyle Derek: *Have we looked beyond the physical and psychosocial?* "Journal of Pain and Symptom Management" 1992, nr 7, s. 302–311.
- Gawarecka Krystyna: *Jan Riabinin – kustosz Archiwum Państwowego w Lublinie w 16. rocznicę zgonu*. „Archeion” 1958, t. 29, s. 209–219.
- Ketelaar Eric: *Archival temples, archival prisons: Modes of power and protection*. "Archival Science" 2002, nr 2, s. 221–238.
- Magier Dariusz: *Archiwistyka Jana Riabinina*. „Historia i Świat” 2012, nr 2, s. 163–178.
- Magier Dariusz: *Czas archiwozofii*. W: *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne. Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*. Red. Waldemar Chorażyczewski, Agnieszka Rosa. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2011, s. 9–20.
- Magier Dariusz: *Klasztor św. Leibowitza, czyli archiwum jako centrum lokalnego uniwersum pamięci/ Miemoratiwnyje landszafty małych gorodow Rossii i Polszy*. Red. Lûdmila Nikolaevna Mazur, Dariusz Magier. Jekaterynburg: Wydawnictwo Uniwersytetu Federalnego, 2022.
- Magier Dariusz: *O sens w archiwistyce*. Lublin: Towarzystwo Nauki i Kultury Libra, 2022.
- Piotrowski Jarosław, Skrzypińska Katarzyna, Żemojtel-Piotrowska Magdalena: *Skala transcendencji duchowej. Konstrukcja i walidacja*. „Roczniki Psychologiczne” 2013, t. 16, nr 3, s. 451–467.

Wydawnictwa elektroniczne

- A History of the National Archives Building, Washington, DC*, <https://www.archives.gov/about/history/building.html> (odczyt: 01.11.2022).
- Magier Dariusz: *Trzy Prawa Archiwistyki à la Isaac Asimov*. 4.11.2021, <http://archiwozofia.com/single-post/trzy-prawa-archiwistyki-a-la-isaac-asimov> (odczyt: 31.10.2022).
- The National Archives Building: Temple to our History*, <https://www.archives.gov/about/history/building.html> (odczyt: 01.11.2022).

AUTOR: Dariusz Magier – dr hab. w dyscyplinie historia, profesor w Instytucie Historii Uniwersytetu w Siedlcach i kustosz w Archiwum Państwowym w Siedlcach; autor licznych publikacji; zainteresowania badawcze: archiwistyka, dzieje kancelarii i biurokracji XX w., historia najnowsza; e-mail: dariusz.magier@uph.edu.pl.

AUTHOR: Dariusz Magier – Doctor of history, Professor in the Institute of History of Siedlce University and curator at the State Archives in Siedlce; author of numerous publications; research interests: archival science, history of 20th century chancellery and bureaucracy, recent history; e-mail: dariusz.magier@uph.edu.pl.